

5. Тарханова И.Ю., Коряковцева О.А., Бугайчук Т.В., Доссэ Т.Г., Куликов А.Ю. Теория и методика профессионального образования в вопросах и ответах. – Ярославль: РИО ЯГПУ, 2016.

6. Рыбцова Л.Л. Современные образовательные технологии. Учебное пособие. М.:Издательство Юрайт, 2018 г.

7.Среда электронного обучения ЯГПУ им. К.Д. Ушинского [Электронный ресурс] URL: <https://moodle.uspu.org> (дата обращения 03.11.2016).

8. Фокин Ю.Г. Теория и технология обучения. Деятельностный подход. 4-е изд., пер. и доп. Учебное пособие для вузов. М.:Издательство Юрайт, 2018 г.

ҒТАМР 15.21.61

ЭМОЦИЯ, ОЙЛАУ ЖӘНЕ СӨЙЛЕУДІҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫНЫҢ ДИНАМИКАЛЫҚ СИПАТЫ ТУРАЛЫ

АЛДАШЕВА Г.Х.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

Андатпа. Мақалада адам өміріндегі эмоциялар, ойлау және сөйлеудің өзара байланысын талдауға әрекет жасалғаны. Бұл байланыстардың өрілуі "жад түйіндерін" құрайды. Жетілген жылдары ойлау оңтайлы: ол терең сезімдерге, нақты сөзбен байланысты нақты бейнелерге сүйенеді. Ағзаның табиғи қартаюына қарай ең алдымен эмоциялық сала өшеді. Ойлаудың негізгі компоненті "бейне - сөз" байланысы болып табылады, ал эмоция ойлау процесіне түрткі береді.

Түйін сөздер: эмоциялар, эмоционалдық көңіл-күй, сезім, ойлау, бейне, сөз, семантикалық өріс, сөйлеу, "жад түйіндері".

Аннотация. В статье анализируется взаимосвязь эмоций, мышления и речи в жизни человека. Эти соединения образуют "узлы памяти". В зрелые годы оптимальное мышление: оно опирается на глубокие чувства, реальные образы, связанные с конкретным словом. По мере естественного старения организма, прежде всего, эмоциональная сфера исчезает. Основным компонентом мышления является связь "образ-слово", а эмоция дает толчок к процессу мышления.

Ключевые слова: эмоции, эмоциональное настроение, чувства, мышление, образ, слово, семантическое поле, речь, "узлы памяти"

Annotation. This article analyzes the relationship of emotions, thinking and speech in a person's life. These connections form "memory nodes". In Mature years, optimal thinking: is based on deep feelings, real images associated with a specific word. As the body ages naturally, first of all, the emotional sphere disappears. The main component of thinking is the connection "image-word", and emotion gives impetus to the process of thinking.

Key words: emotions, emotional mood, feelings, thinking, image, word, semantic field, speech, "memory nodes"

Тіл мен ойлаудың өзара байланысы мәселесін ғылымның түрлі салалары: философия, психология, лингвистика, психолінгвистика ілімінің ғалымдары зерттеді. Егер сөйлеудің ойға тәуелділігі ешкімді жоққа шығармаса, онда көптеген зерттеушілердің ойға тәуелділігі күмән тудырады. Мысалы, белгілі кеңестік психолог Н.И. Жинкин тіл мен ойлаудың толық сәйкестігінің тұжырымдамасын нақты растау мүмкін емес деп жазды, өйткені "пайымдау құрылымы ойлау бірлігі ретінде сөйлемнің тіл бірлігі ретінде құрылымымен сәйкес келмейді" [3,б.27]. Соңғы онжылдықта теориялық дамуында ойлаудың қозғаушы күші және оның негізі эмоциялар болып табылады. Бұл көзқарасты ММУ ғалым-психологтары қолдап, дамытты (О.К. Тихомиров, И.А. Васильев, В.А. Поплужный, В.Е. Ключко, О.С. Копина және т.б.). Сонымен қатар, "Зияткерлік эмоциялар" ұғымы енгізілді, бұл ретте "бұл эмоциялардың мазмұны ойлау процесінің заттық - процессуалдық сипаттамалары болып табылады" [1,б.35]. "Ақыл-ой қызметінің өзі зияткерлік эмоциялардың қызметін болжайды: Олар танымдық қажеттілікті өзектендіруге қатысады" [2,б.58]. Бұған дейін біз эмоциялар ойлау алдында және оның дамуының негізі екенін атап өттік. "Баланың көрген, естіген немесе қандай да бір басқа тәсілмен қабылдағанының барлығы оның жадында" өте жағымды " - "жағымды" - "әсіресе жағымды емес" - "жағымсыз" - "өте жағымсыз" - "жағымсыз" - шексіз саны бар[4,б.42]. Бұл кезеңде баланың санасында "сезімдік қабылданатын зат – эмоция" байланысы қалыптасады, содан кейін "образ – эмоция"байланыс түрінде жадқа қайта өзгертіледі және бекітіледі. Енді санада түсірілген бейнелер баланың мінез-құлқына басшылық ететін қандай да бір эмоцияларды тудырады,ал ойлауды эмоциялық - бейнелі деп сипаттауға болады. Сөйлеуді меңгеру баланың дамуын, ең алдымен, басқа эмоциялармен боялған және сөзбен байланысты танымдық заттар мен құбылыстарды бейнелейтін жаңа бейнелерді жинақтау тұрғысынан жеделдетеді. Сөйлеу, ойлау және эмоциялар өзара байланысын шартты түрде үш қабатты "пирог" түрінде көрсетуге болады. Жоғарғы қабат семантикалық өрістерді құрайды, ол бойынша баланың барлық сөздік қоры бөлінеді. Орташа-бейнелер аймағы, төменгі, терең, екі басқа да – эмоциялар, сезімдер деңгейі. Мұндай қабаттарды бөлу біздің мінез-құлқымызға байланысты. Осылайша, ұмытылған сөзді еске түсіру үшін басты сипау - сыртқы әсер ету арқылы ми қабығының қандай да бір бөлігін қозғауға әрекет ету ретінде, ораторлық табысты орындау кезінде біз мидың жоғары бөлігінде жеңіл шаншу түрінде жағымды қозуды сезе аламыз. Күшті эмоцияларды бастан кешіру кезінде жүрек соғуының жиілеуі – бұл ең алдымен мидың терең бөлімдері арқылы өтетін қан ағынының саналық күшеюі. Ежелгі заманнан бері адамдар жүректі "сезім, құмарлық, ақыл және еркін қозғалыстар" қоймасы деп санаған(Аристотель) . Біз әлі күнге дейін "жүрегім сезеді", "жүрегім түйілді", "жүрегіммен сеземін» деген сөздерді қолданамыз. Қоршаған ортаның әр түрлі заттары мен құбылыстарына сәйкес эмоциялар туындайдыды,

олар белгілі бір образдарға байланысты эмоцияларды белсендіреді. Өзекті сезім тиісті бейнені тудырады, ол санада онымен байланысты басқа бейнені оятады, туыстық, бірақ бірнеше өзге сезіммен таңбаланатын; ол өз кезегінде өмірге келесі бейнені тудырады. Нәтижесінде санада өзектілендірілген эмоциялардың беті бойынша "тайғақ" сияқты бейнелер тізбегі қалыптасады, оның соңында бүкіл ойлау процесінің қорытындысын іске асыратын бейнелер пайда болады. Қозғалыс оң эмоцияға (күрделі тапсырманы, қуаныш, бақыт және т.б. шешуден қанағаттану сезімдері) жетуге әкелетін бағытта жүреді. Егер осы ішкі үдерістердің нәтижесі өзгелер үшін маңызды болса, жоғарғы қабат қозғалады да семантикалық өрістер пайда болып, «сезім- бейне –сөз». байланыс қалыптасады. Егер де жазбаша сөз немесе ауызша сөз болған жағдайда, керісінше «сөз –бейне- сезім» қалыптасады. Кескіндеме, музыка шығармаларын қабылдау, табиғат суреттерді ұнату сөздік сипаттауды қажет етпейді, сондықтан "бейне – сезім"байланысы қалыптасады. Эмоциялар, бейне және сөздер арасындағы байланыстар түйінделіп «жад түйіндерін» құрайды, көмекші сөзді айтқан кезде – тиісті бейнені және сезімді тудыру немесе – белгілі бір эмоциялық көңіл – күй кезінде бейнелер алмасуын туғызады. «Жады түйіндері» тұрақтылық дәрежесі жағынан әртүрлі болып келеді. Адамның адамгершілік негізін құрайтын жалпыадамзаттық құндылықтармен (өмір мен өлім, жақсылық пен зұлымдық, борыш, әділдік, ар-ождан және т.б. туралы ұғымдармен) байланысты олардың ішінен неғұрлым тұрақты болып табылады. Бұл «еске алу түйіндерінің» эмоциялық компоненті жеке тұлғаны жағымсыз іс-әрекеттерден сақтандыра отырып, ұлттық мәдениет негізінде отбасы, мектеп, қоғам тәрбиелейді, өйткені халықтың көпғасырлық тәжірибесі екені сөзсіз. Басқа "жад түйіндері" неғұрлым серпінді және айналадағы әлем мен ондағы жеке тұлғаның өзгерістеріне байланысты өзгереді. Мәселен, қандай да бір заттың немесе құбылыстың өзгеруі кезінде оның эмоционалдық бағалауда өзгереді. Егер оның атауы өзгерсе, жаңартылған компоненттерден «сөз – бейне – сезім» жаңа «жад түйіні» пайда болады. Бұрынғы өзектілігін тоқтатып, бірте-бірте ұмытылады. Жақын эмоциялар арасындағы байланыс қандай да бір эмоционалдық көңіл-күйді қалыптастырады. Белгілі бір эмоциялық көңіл-күй (күрделі міндетті шешу қажеттілігі, қайғы-қасірет, қуаныш, реніш және т.б.) мидың қабығында қозу толқынын жасайды, бұл көңіл-күйге ұқсас эмоционалдық құрауыштың арқасында "жад түйіндерін" басып алады. «Жад түйіндері» қозу толқынын басымырақ болса, соғұрлым ойлау процесінде эмоциялық бояулар іске қосылап, сәйкесінше ойлаудың эмоционалдық векторы нақты шешімді объективті тұрғыда сенімді. Егер эмоциялар мен образдар арасындағы байланыстар міндетті және бір-бірінен бөлек болса, эмоциялар мен бейнелер өмір сүре алмайды, онда олардың сөздермен байланысы факультативті. Мысалы, егер музыкалық туындыны шығарғанда

немесе сурет салғанда сөз қажет болмаса және олармен байланыс жасалмаса, сезімдер мен образдарға орын бере отырып, онда мәтінді, ауызша немесе жазбаша жасау кезінде бұл байланыстар семантикалық өрістерді қоздыру арқылы белсендіріледі. Айта кету керек, сөздер арасында сезімдер мен бейнелерге тіреусіз салыстырмалы тұрақты байланыстар пайда болуы мүмкін, бұл олардың белгілі бір үйлесімде жиі қолданылуының нәтижесі болып табылады. Нәтижесінде стандартталған, "кезекші" сөз тіркесі, бір сөзді айтқанда жадыда автоматты түрде басқаша пайда болады. Ағзаның табиғи қартаюуына қарай ең алдымен эмоциялық сала өшеді. Сезімтал ауқымы азаяды, эмоциялық күйзелістер терең және жарқын болады. Эмоциялар мен бейнелер арасындағы байланыстарды әлсіретеді, нәтижесінде, эмоциялық көңіл-күй тудыратын қозу аймағы қысқарады. Егер бұрын қандай да бір тапсырманы шешуге тартылған "жады түйіндерінің" саны белсенді эмоциялық компоненттің арқасында оңтайлы шешім қабылдауға ықпал ететін барынша жоғары болса, онда енді ол азаяды, соның салдарынан ойлау жылдамдығы мен тереңдігі төмендейді және тиісінше, қате шешім қабылдау тәуекелі артады. Жоғары эмоциялық тонус жеткілікті ұзақ сақталуы мүмкін – барлығы адамның өмір сүру жағдайына, физикалық тонусына және ерік тұрақтылығына байланысты. Индивидтің ішкі еркіндігі мен рухани босану жағдайында жүйкелік әрекеттің қозуына байланысты көңіл күй өзгеріп, тамырының соғуы жиілеп, адам деміге бастайды. Көрнекті қазақ ақыны С.Торайғыров тіршілік әректінің өзгеруіне орай, адам сезімінің әлпеті де түрленіп отыратындығын айтып, оның сыртқа тебуін, яғни эмоция күшін былай бейнелеген болатын: «Сезімнің сыртқа шықпас түрі бар ма? Оны жасырар адамның күші бар ма?!» деп жазады. Сондықтан адамның ең алдымен, сезім тыныс алу мүшелері мен қан тамырларының жұмысына елеулі өзгерістер ене бастайды. Мысалы, мұндай жағдайларды сипаттау үшін «Абай жолы» романындағы Тоғжанға ғашық болған Абайдың сезімін алуға болады. «...Күйік те, үміт те, қуаныш та, азап та бар жүрек таңы. Кеуде толған өзгеше ыстық өзгеше жұмбақ, мол сезім...не сипатта бұл сезім? деген жолдары дәлел бола алады [5, б.190]. Керісінше, моральдық тежелу жағдайында эмоциялық тонус бірте-бірте төмендейді және ерік күші жеткіліксіз болған кезде минимумға жетуі мүмкін. Әрине, қандай да бір терең оң сезімді сезінуге ұмтылуды қажетсіну салдарынан белгілі жас кезеңінде адамдарды туған жеріне тарта бастайды. Міне, балалық шақтың және жастық шақтың жағымды естеліктерін тудыратын туған табиғат аясында еске түсіріп, жаңаланып, жаңа жағымды сезімдер пайда болады. Индивидтің эмоционалдық саласының аясында шартты жоғарғы «қабатының» рөлі өседі-сөздік қоры топтастырылып семантикалық өрістер және бейнелер аймақтары әлсірейді. Енді қандай да бір міндетті шешу кезінде ойларды дамыту үшін маңызды мақсаттар мен міндеттерді, қорытындыларды, сондай - ақ негізгі сөздерді, сөз тіркестерін және тіпті қысқа сөйлемдерді өзі туралы жиі айтып жүру пайда болады. Тиісті өзін-өзі бақылауды жоғалтқан

кезде ойлау барысы дауыстап айтады. Ойлаудың негізгі компоненті - бейне-сөз, ал эмоция ойлау процесіне тек қана серпін береді. Алайда, эмоциялық компоненттің әлсіреуі салдарынан мұндай "сөздік" ойлау бұрынғы жылдамдығы мен тереңдігімен ерекшеленбейді. Апробацияланған дәстүрлі байланыстарға сүйене отырып, ол, әдетте, дұрыс болады, бірақта бастапқы шығармашылығын жоғалтады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Васильев И.А. Мотивационно - эмоциональная регуляция мыслительной деятельности: автореферат дис. П.ғ.д.: 19.00.01 – жалпы психология, тұлға психологиясы, психология тарихы / М.В. Ломоносов атын. ММУ, М., 1998. 41б.
2. Васильев И.А. Роль интеллектуальных эмоций в регуляции мыслительной деятельности // Психологиялық журнал, 1998. №4. С. 49 - 60.
3. Жинкин Н.И. О кодовых переходах во внутренней речи // Вопросы языкознания. 1964. № 6. 26 – 38б.
4. Петроченко В.И. Эмоции, мышление, речь // Интеграция современных исследований в развитие общества: сборник материалов III Международной научно - практической конференции (том 1). Кемерово. 2017. 40 – 43б.
5. Алдамұратов Ә. Жалпы психология. Оқулық. Алматы -2011-190б.

ҒТАМР 14.07.07

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ СТУДЕНТТЕРІНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

А.К. ТОГАЙБАЕВА

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Аңдатпа. Мақалада студенттердің құқықтарын қорғаумен байланысты қоғамдық істерге араласудың құқықтық мәдениетін қалыптастырудың маңызды шарттарының бірі туралы айтылады. Студент өзінің құқықтық мәдениетінің қаншалықты қалыптасқанын және оның қаншалықты деңгейде екенін байқау үшін ғана нақты шараларға қатыса алады. Бұл олардың жетістіктері мен кемшіліктерін анықтауға, оларды өз ісінде одан әрі жұмыс істеуге, тәуелсіз ізденіске талпындыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жастар және балалармен жұмыс істейтін мамандықтардың барлығында құқықтық әлеуметтендіру жұмыстарына даярлық осы құқықтық мәдениет қалыптастыру аясында болуы керек. Бұның тағы бір аса маңызды тұсы – студенттерде құқықтық көзқарас қалыптастыруында. Қазіргі кезде жоғары оқу орындарында өткізіліп жатқан тәрбиелік іс-шараларды талдап қарасақ, оларда құқықтық мәдениетке бағдарлаудың ескерілмей келе жатқанын көреміз. Сонымен бірге, студенттердің жас және жеке ерекшеліктері де ескерілмейді. Осыған орай, арнайы бағдарламалар мен оқу-